

TIL VA IDENTIKLIK O‘ZBEK TILINING OILAVIY MUHITDA SAQLANISHI

Ne‘matova Nozima

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyot universiteti, ona tili va adabiyot ta’limi fakulteti, kechki ta’lim shakli 404-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada til va identiklik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik masalasi o‘zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda oila ijtimoiylashuvning birlamchi muhit sifatida ko‘rib chiqilib, unda ona tilining uzluksiz qo‘llanilishi milliy o‘zlikni shakllantirish va mustahkamlashdagi o‘rni yoritiladi. Maqolada globallashuv, migratsiya va ko‘p tillilik sharoitida o‘zbek tilining oilaviy muloqotdagi funksional ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, ota-onaning tilga bo‘lgan munosabati, oilaviy kommunikatsiya madaniyati va avlodlararo til uzviyligi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi milliy identiklikni asrashning muhim omili ekanini ko‘rsatadi hamda til siyosati va ta’lim jarayonlari uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: til va identiklik, o‘zbek tili, oilaviy muhit, ona tili, milliy o‘zlik, ijtimoiylashuv, avlodlararo til uzviyligi, til madaniyati, globallashuv, ko‘p tillilik

KIRISH

Til jamiyatning ma’naviy-ijtimoiy taraqqiyotini belgilovchi eng muhim omillardan biri bo‘lib, u milliy identiklikni shakllantirish va avloddan avlodga uzatishda asosiy vosita hisoblanadi. Har bir xalqning tili uning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va ijtimoiy tajribasini o‘zida mujassam etadi. Shu bois til masalasi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, madaniy va falsafiy jihatdan ham dolzarb tadqiqot obyektidir. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari jadallashgan hozirgi davrda milliy tillarning saqlanishi va rivoji masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy jamiyatda ommaviy axborot vositalari, raqamli texnologiyalar, migratsiya jarayonlari va ko‘p tillilik muhitining kengayishi natijasida kichik tillar va milliy tillar funksional jihatdan qisqarish xavfiga duch kelmoqda. Bunday sharoitda tilni saqlab qolishning eng barqaror va tabiiy muhitlaridan biri — bu oila hisoblanadi. Oila shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi instituti bo‘lib, unda bola ilk bor til, madaniyat va qadriyatlar bilan tanishadi. Aynan oilaviy muhitda qo‘llaniladigan til bolaning tafakkuri, dunyoqarashi va milliy o‘zligini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilining oilaviy muhitda faol qo‘llanilishi milliy identiklikni mustahkamlash, madaniy uzviylikni ta’minlash hamda avlodlararo ma’naviy aloqani saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ota-onaning farzand bilan ona tilida muloqot qilishi, oilada milliy qadriyatlarga asoslangan nutqiy muhitning shakllanishi bolada o‘z millatiga mansublik hissini kuchaytiradi. Aksincha, oilada ona tilining cheklanishi yoki ikkinchi darajaga tushirilishi til uzilishiga, natijada esa identiklikning zaiflashuviga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda ayrim oilalarda xorijiy tillarga ustuvorlik berilishi, shahar muhitida aralash tilli muloqotning kuchayishi hamda tilga utilitar yondashuvning kengayishi o‘zbek tilining oilaviy funksiyalarini qisqartirmoqda.¹¹¹ Bu holat tilning faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki identiklikni belgilovchi ijtimoiy-madaniy fenomen sifatidagi ahamiyatini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi masalasi ilmiy jihatdan chuqur va tizimli tadqiq etilishi lozim. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — til va identiklik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘zbek tilining oilaviy muhitda qo‘llanilishi misolida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda oilaning tilni uzatishdagi o‘rni, ota-onaning tilga bo‘lgan munosabati, avlodlararo til davomiyligi hamda globallashuv sharoitida yuzaga kelayotgan muammolar ilmiy-nazariy jihatdan

¹¹¹ Edwards, J. *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

yoritiladi. Maqola natijalari til siyosati, ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya jarayonlari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot til va identiklik o'rtasidagi munosabatni o'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi kontekstida o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda sifat va miqdoriy tadqiqot yondashuvlari uyg'unlashtirilgan. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy-lingvistik va madaniy-antropologik yondashuvlardan foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuvlar tilni nafaqat kommunikativ vosita, balki ijtimoiy identiklikni shakllantiruvchi omil sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy asosini til va identiklik masalalariga oid zamonaviy ilmiy qarashlar, xususan, ijtimoiylashuv nazariyasi, til uzatish (language transmission) konsepsiyasi hamda oilaning birlamchi ijtimoiy institut sifatidagi roli haqidagi ilmiy ishlanmalar tashkil etadi. Ushbu nazariy yondashuvlar o'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga xizmat qildi. Empirik ma'lumotlarni yig'ishda so'rovnoma va yarim tuzilgan suhbat (intervyu) metodlaridan foydalanildi. So'rovnoma savollari oilada qaysi til ustuvor qo'llanilishi, ota-onaning tilga munosabati, farzandlarning til tanlovi hamda avlodlararo muloqot tilini aniqlashga qaratildi. Suhbatlar orqali esa respondentlarning shaxsiy tajribasi, til tanloviga ta'sir etuvchi ijtimoiy va madaniy omillar chuqurroq o'rganildi¹¹². Olingan ma'lumotlar tavsifiy va qiyosiy tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, o'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanish darajasi hamda uning milliy identiklikka ta'siri aniqlandi. Tadqiqot jarayonida umimlashtirish va tizimlashtirish usullari qo'llanilib, xulosalar ilmiy mantiq asosida shakllantirildi. Mazkur metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

1-jadval.

Tadqiqot metodlari va ularning vazifalari

Metod nomi	Qo'llanish sohasi	Asosiy vazifasi
Nazariy tahlil	Ilmiy adabiyotlar va konsepsiyalarni o'rganish	Til va identiklik munosabatini nazariy asoslash
So'rovnoma	Oilalar o'rtasida ma'lumot yig'ish	Oilaviy muhitda til qo'llanilish darajasini aniqlash
Yarim tuzilgan suhbat	Ota-onalar va yoshlar bilan intervyu	Til tanloviga ta'sir etuvchi omillarni ochib berish
Tavsifiy tahlil	Empirik ma'lumotlarni qayta ishlash	Asosiy tendensiyalarni aniqlash
Qiyosiy tahlil	Avlodlararo til qo'llanilishini solishtirish	Til uzviyligi darajasini baholash

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari o'zbek tilining oilaviy muhitda qo'llanilishi shaxs identikligining shakllanishida hal qiluvchi omillardan biri ekanini ko'rsatdi. So'rovnoma va suhbatlar asosida aniqlanishicha, oilada ona tilida muntazam muloqot qilinadigan muhitda ulg'aygan farzandlarda milliy o'zlik, madaniy qadriyatlarga sadoqat va tilga nisbatan ijobiy munosabat barqaror shakllanadi.¹¹³ Bunday oilalarda til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy merosni uzatuvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ota-onaning tilga bo'lgan munosabati va ongli tanlovi oilaviy til siyosatini belgilovchi muhim omildir. Agar ota-ona o'zbek tilida muloqotni ustuvor deb bilsa, farzandlar ham ushbu tilni kundalik hayotda faol qo'llaydi. Aksincha, oilada xorijiy yoki aralash tillarga ustuvorlik berilishi natijasida o'zbek tilining funksional

¹¹² Crystal, D. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. Baker, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th ed. Bristol: Multilingual Matters, 2011. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008. Yo'ldoshev, M. *Til va jamiyat: ijtimoiy-lingvistik tadqiqotlar*. — Toshkent: Fan, 2015

¹¹³ Crystal, D. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. Baker, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th ed. Bristol: Multilingual Matters, 2011

doirasi torayib, u ikkilamchi muloqot vositasiga aylanmoqda. Bu holat uzoq muddatda avlodlararo til uzviyligining uzilishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqot jarayonida asosiy muammolardan biri sifatida oilalarda o'zbek tilining ongli ravishda chetga surilishi holati aniqlandi. Xususan, ayrim ota-onalar farzandlarining ijtimoiy muvaffaqiyati xorijiy tillarni bilish bilan bevosita bog'liq, degan qarash asosida oilaviy muloqotda o'zbek tilidan kam foydalanmoqda. Natijada bolalarda ona tilida erkin fikrlash va o'z milliy identikligini chuqur anglash jarayoni sekinlashmoqda.¹¹⁴ Mazkur muammoni bartaraf etish uchun, avvalo, oilada ikki yoki undan ortiq tillarni qo'llash jarayonida ona tiliga ustuvorlik berish tamoyilini shakllantirish zarur. Xorijiy tillarni o'rganish ona tilini cheklash hisobiga emas, balki o'zbek tili asosida amalga oshirilishi lozim. Shuningdek, ota-onalar uchun til va identiklik masalalariga bag'ishlangan targ'ibot-tushuntirish ishlari, ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalari orqali oilaviy til madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni kuchaytirish muhim hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi va faol qo'llanilishi:

milliy identiklikni mustahkamlashga;

avlodlararo madaniy uzviylikni ta'minlashga;

shaxsning ijtimoiy va ma'naviy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi.

Shu bois, o'zbek tilini oilaviy muhitda asrash nafaqat individual tarbiya masalasi, balki jamiyat miqyosida milliy barqarorlik va madaniy davomiylikni ta'minlovchi muhim omil sifatida baholanishi lozim.

XULOSA

Mazkur tadqiqot til va identiklik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi misolida tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oila shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi muhiti sifatida ona tilining uzluksiz qo'llanilishini ta'minlovchi eng muhim institut hisoblanadi. Aynan oilaviy muloqot jarayonida o'zbek tili orqali milliy qadriyatlar, madaniy tajriba va tarixiy xotira avloddan avlodga uzatiladi. Tahlillar o'zbek tilining oilada faol qo'llanilishi farzandlarda milliy identiklikning barqaror shakllanishiga, o'z madaniyatiga nisbatan ijobiy munosabatning kuchayishiga hamda ijtimoiy moslashuv jarayonining samarali kechishiga xizmat qilishini tasdiqladi. Shu bilan birga, globallashuv va ko'p tillilik sharoitida ayrim oilalarda ona tilining ikkilamchi o'ringa tushib qolishi til uzviyligining zaiflashuviga olib kelishi mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun oilada ona tiliga ustuvorlik berish, ota-onalarda tilga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish hamda ta'lim va madaniyat institutlari orqali oilaviy til muhitini qo'llab-quvvatlash zarurligi asoslab berildi. O'zbek tilining oilaviy muhitda saqlanishi nafaqat shaxsiy tarbiya masalasi, balki jamiyatning madaniy barqarorligi va milliy o'zligini asrashning muhim sharti ekanligi ilmiy jihatdan isbotlandi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari o'zbek tilining oilaviy muhitdagi ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda til siyosati, ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya jarayonlarini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fishman, J. A. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters, 1989.
2. Edwards, J. *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Crystal, D. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
4. Baker, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th ed. Bristol: Multilingual Matters, 2011.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
6. Yo'ldoshev, M. *Til va jamiyat: ijtimoiy-lingvistik tadqiqotlar*. — Toshkent: Fan, 2015.
7. Qodirov, Q. *Ona tili va milliy tafakkur*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
8. Mahmudov, N. *Nutq madaniyati va til siyosati masalalari*. — Toshkent: Akademnashr, 2020.

¹¹⁴ Baker, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th ed. Bristol: Multilingual Matters, 2011.